

<https://doi.org/10.62837/2025.4.118>

MEHRİBAN CAVADOVA
Bakı Musiqi Akademiyasının humanitar
fənlər kafedrasının müəllimi, dosent
dilchilik2001@gmail.com

LİŇQVOKULTUROLOGİYANIN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİNƏ DAİR

Annotasiya. Məlumdur ki, linqvokulturologiya, dilin və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsini öyrənən bir dilçilik sahəsidir. Bu elm sahəsi, bir dilin yalnız ünsiyyət vasitəsi olmaqla kifayətlənməyib, həm də bir xalqın mədəniyyətini, sosial strukturlarını və düşüncə tərzini əks etdirdiyini öyrənir və bunu necə etdiyini araşdırır. Bəllidir ki, dil, cəmiyyətin adət-ənənələrini, dəyərlərini və dünyagörüşünü özündə ehtiva edən bir kommunikasiya vasitəsidir. Bu və ya digər xalqın daşdığı dilin özünəməxsusluqları və xüsusiyyətləri hər zaman o dil daşıyıcılarının milli və etnik kimliyini müəyyənləşdirir və ictimai-sosial münasibətləri formalaşdırır.

Linqvokulturologiya, öz növbəsində, bir neçə istiqaməti özündə əks etdirir ki, onun əsas mövzuları içərisində təbii ki, dilin mədəniyyətlə bağlılığı və əlaqələri, dilin kimlik formalaşdırma və sosial statusu müəyyən etmə funksiyası, mədəniyyətlərarası kommunikasiya və tərcümə məsələləri ön plana çıxır. Dilin mədəniyyətlə əlaqəsi, bir çox səviyyələrdə özünü büruzə verir ki, bunların içərisində ifadələr və deyimlər aparıcı yerlərdən birini tutur və bu dilin mədəniyyəti necə əks etdirdiyini göstərir. Eyni zamanda, dilin sosial dəyişikliklərə necə uyğunlaşdığı, yeni sözlərin və ifadələrin yaranması, həmçinin dilin müxtəlif sosial qruplar tərəfindən necə istifadə edildiyi də linqvokulturologiyanı əsas predmetlərindəndir. Buradan çıxış edərək, qeyd edə bilərik ki, linqvokulturologiya, dilin cəmiyyətdəki dəyişikliklərə necə həssas yanaşdığını, bu dəyişikliklərə necə əlaqəli olduğunu, bundan əlavə, mədəniyyətlərarası ünsiyyətin düzgün həyata keçirilməsi üçün vacib olan mədəni anlayışların necə ötürülməli olduğunu öyrənir.

Beləliklə, deyə bilərik ki, linqvokulturologiya dilin yalnız bir ünsiyyət vasitəsi olmadığını, həm də mədəniyyətin təzahürü olduğunu və sosial münasibətlərin qurulmasında mühüm rol oynadığını öyrənən elm sahəsidir. Bu sahə, dilin və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqələrini başa düşməyə kömək edir və mədəniyyətlərarası kommunikasiya məsələlərində daha düzgün və dəqiq yanaşma aparmağın yollarını göstərir.

Açar sözlər: linqvokulturologiya, dil və mədəniyyət, mədəniyyətlərarası kommunikasiya, sosial dəyişikliklər, identiklik, mədəni kodlar

Giriş. Linqvokulturologiya (linqvo-dil, cultura-mədəniyyət, loqos-elm sözlərinin birləşməsindən yaranıb) dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsini araşdıran

bir dilçilik sahədir. Dilçiliyin son illər mühüm istiqamətlərindən birinə çevrilmiş linqvokulturologiya dilin mənsub olduğu xalqın mədəniyyətini, düşüncə tərzini və ictimai-sosial strukturlarını əks etdirdiyini öyrənir, yəni başqa sözlə, bir xalqın dili onun düşüncə tərzini, dünyagörüşünü, ənənələrini və dəyərlərini necə əks etdirir. Linqvokulturologiya, dilin sadəcə ünsiyyət vasitəsi olmadığını, həm də insanların dünyagörüşünü, dəyərlərini və kimliyini formalaşdıran bir vasitə olduğunu öz tədqiqat obyektinə çevirmişdir. Hər bir xalqın dilində həmin dilin daşıyıcılarının mədəniyyəti, bu mədəniyyətin özünəməxsusluqları, adət-ənənələri və ictimai-sosial qanunauyğunluqları əks olunur. Linqvokulturologiya müstəqil elm sahəsi kimi XX əsrin ikinci yarısında meydana gəlmişdir. Əgər kulturologiya insanın özünü nə təbiətə, cəmiyyətə, tarixə, incəsənətə və digər sosial və mədəni həyat sahələrinə münasibətini öyrənsə, dilçilik isə dil vasitəsilə mental modellər şəklində dünyagörüşü şəkli olaraq əks olunana nomaları öyrənir, linqvokulturologiya sə, öz növbəsində, həm dili, həm də mədəniyyəti bu dialoq və qarşılıqlı əlaqə içində araşdırır. Linqvokulturologiya dilçiliyin və kulturologiyanın birləşməsindən və kəsişməsində yaranana bir elm sahəsidir. Başqa sözlə, linqvokulturologiya xalqın mədəniyyətinin dildə əks olunan və sabitləşən təzahürlərini araşdırır. Bu sahə etnolinqvistika və sosiolinqvistika ilə sıx əlaqəlidir. Son illər linqvokulturologiyanın elmi və metodoloji aparatını müəyyən edən, dil materiallarını təsvir edən, dil faktlarını analiz edən və əhəmiyyətli nəzəri ümumiləşdirmələr aparan çoxlu sayda elmi işlər yazılmış, tədqiqatlar aparılmışdır. Bütün bu tədqiqatlara baxmayaraq deyə bilərik ki, linqvokulturologiya bir elm kimi hələ də öz inkişafını davam etdirir və onun nəzəri aparatının təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur. Mədəniyyət və dili ümumilikdə öyrəndikdə, xüsusilə konkret milli mədəniyyət və konkret dilin müqayisəsi zamanı onların strukturlarında funksional və daxili iyerarxik planda müəyyən bir izomorfizmi aşkar edilir. Həmçinin, ədəbi dillə dialektləri fərqləndirdikdə, hər bir etnomədəniyyətdə dörd mədəniyyət tipi müəyyənləşdirilir: savadlı təbəqənin mədəniyyəti, yəni elitar mədəniyyət; xalq mədəniyyəti, kəndli mədəniyyəti; orta mədəniyyət, xalq danışığına uyğun olan və adətən xalq üçün mədəniyyət və ya üçüncü mədəniyyət; ənənəvi peşə submədəniyyəti, ticarət, peşə və sənətlə əlaqədar olan mədəniyyət.

Linqvokulturologiyada dilə bir neçə aspektlərdən fərqli yanaşmalar mövcuddur ki, onları əsasən bu şəkildə ümumiləşdirmək olar: Birincisi, *dil və mədəniyyət arasındakı əlaqədir* ki, burada dilin mədəniyyəti necə əks etdirdiyi, həmçinin mədəniyyətin dili necə formalaşdırdığını araşdırılır; ikincisi, *dil və kimlik* məsələsidir ki, bir xalqın dilindəki xüsusiyyətlərin, onların kimliyinə və dünyagörüşünə necə təsir etdiyini araşdırır; üçüncüsü, *mədəniyyətlərarası kommunikasiyadır ki*, tərcümə məsələləri də bura daxil edilir. Bu istiqamət həm də fərqli mədəniyyətlər arasında dilin rolunu, mədəni fərqlilikləri düzgün çatdırmaqda dilin əhəmiyyətini araşdırır; dördüncüsü, *sosial dəyişikliklər* məsələsidir ki, dilin

cəmiyyətdəki ictimai-sosial və mədəni dəyişikliklərə münasibətini, yəni bu dəyişikliklər fonunda dəyişdiyini və ya bu dəyişikliklərə uyğunlaşdığını öyrənir. Bu istiqamətlərin hər birinə ayrılıqda nəzər salaq.

Dil və mədəniyyətin əlaqəsi. Bəllidir ki, dil və mədəniyyət arasında sıx bir əlaqə hər zaman mövcud olmuşdur. Əsində dil hər zaman mədəniyyətin bilavasitə və birbaşa ifadə forması olmuşdur. Başqa sözlə, mədəniyyətin təzahürü hər zaman dil vasitəsilə nümayiş olunub. Hər bir dil, cəmiyyətin özünəməxsusluqlarını, maddi-mənəvi dəyərlərini, tarixini və ictimai-sosial münasibətlərini əks etdirir. Hər bir xalqın dilindəki sözlər, ifadələr, məsəllər və deyimlər, həmin xalqın həyat tərzini, adət-ənənələrini və dünyagörüşünü əks etdirir.

Çağdaş dövəmdə dil və mədəniyyətin əlaqəsinin bir neçə istiqamətdə öyrənilməsinin şahidi oluruq. Onlardan birincisi, etnolinqvistikadır ki, dili mədəniyyətə münasibətdə öyrənir. Burada dil, entomədəni və etnopsixoloji faktorlar da nəzərə alınır. Bundan əlavə, linqvodiyaşünaslıq istiqaməti də var ki, onu nəzəri və tətbiqi növləri fərqləndirilir. Bu sırada üçüncü gələn istiqamət isə, müraciət etdiyimiz linqvokulturologiyadır.

Dil və kimlik. Dil hər zaman bu və ya digər xalqın kimliyini təsbit edən mühüm amillərdən biri hesab olunub. Hər bir dil öz daşıyıcıları olan xalqın tarixini, mədəniyyətini, inanc və həyat tərzini özündə ehtiva edir. Dil vasitəsilə həmin xalqın nümayəndələri mədəniyyətlərini, dünyagörüşlərini və maddi-mənəvi dəyərlərini başqalarına ötürürlər. Dildə olan sözlər, ifadələr və s. xalqın necə düşündüyünü və ətrafla necə münasibətdə olduğunu, bu münasibəti necə qurduğunu göstərir. Dil, həm də kimliyin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar olaraq mühüm rol oynayır, çünki bir xalqın dilindəki ifadələr, onun ictimai-sosial statusunu və cəmiyyətdəki mövqeyini müəyyənləşdirir. Dilin müxtəlif istifadə formaları, insanın sosial və mədəni kimliyini təyin edir və onun sosial qruplarla əlaqəsini göstərir.

Mədəniyyətlərarası kommunikasiya. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya, dilin mədəniyyətlərarası əlaqələrdəki əhəmiyyətini və rolunu vurğulayan bir sahədir. Bəllidir ki, xalqların qarşılıqlı anlaşmasında, mədəniyyətlərarası əlaqələrin qurulmasında və bu əlaqələri davamlı olmasında dilin mühüm rolu vardır. Bu səbəbdən dilin, mədəniyyətin öyrənilməsi hər zaman diqqət mərkəzində olmalıdır, çünki insanların istər maddi, istərsə də mənəvi ünsiyyəti, qarşılıqlı əlaqələri, qarşılıqlı anlaşma məhz dildən və mədəniyyətdən başlayır. Hər bir mədəniyyətin özünün xüsusi dil normaları, ünsiyyət qaydaları və davranış kodları vardır. Bu səbəbdən, mədəniyyətlərarası ünsiyyət zamanı yalnız dil bilmək kifayət deyil; həmçinin həmin dilin içindəki mədəni kodları da anlamaq vacibdir. Bu səbəbdən mədəniyyətlərarası kommunikasiyada əhəmiyyətli rol oynayan tərcüməçilər, yalnız sözləri deyil, mədəniyyətlər arasındakı fərqləri də düzgün şəkildə ötürməyi bacarmalıdırlar.

İctimai-sosial dəyişikliklər. Dil cəmiyyətdə baş verən bütün hadisələrə, o cümlədən, ictimai-sosial dəyişikliklərə qarşı hər zaman öz həssas münasibəti ilə fərqlənir. Başqa sözlə desək, bu istiqamət sosial dəyişikliklər, dilin necə istifadə edildiyini və hansı sözlərin müasir dövrə uyğun olaraq ortaya çıxdığını öyrənir. Bundan əlavə, dildəki dəyişikliklər, bilirik ki, sosial, iqtisadi və siyasi dəyişikliklərlə hər zaman sıx bağlı olub. İKT inkişafı dildə yeni anlayışların və terminlərin yaranması ilə nəticələnib. Məlumdur ki, bu yeni sözlər yalnız dilə yeni terminlər gətirmir, həm də cəmiyyətin inkişafı ilə bağlı vacib sosial və iqtisadi dəyişiklikləri əks etdirir.

Bundan əlavə, dilin sosial qruplara qarşı da həssasdır. Sosial qruplara uyğun olaraq dil də dəyişə bilər. Cəmiyyətdə gənclərin istifadə etdiyi xüsusi sözlər və terminlər, ifadələr cəmiyyətdəki sosial mövqelərini, təsirləri və bu gənclik kimliyinin ifadəçisinə çevrilir. Cəmiyyətin müəyyən təbəqələrinin istifadə etdiyi dil, təbii ki, rəsmi mühitdə istifadə olunan dildən fərqlənir və bu fərqlər onu göstərir ki, insanların sosial statuslarına və yaşadıkları mühitə görə dil də dəyişir.

Linqvokulturologiyanın obyektini dilin diskursiv funksiyası hesab olunur. Linqvokulturologiyanın obyektinin müəyyən edilməsində əsas tutulan konsepsiyaya görə, dil mədəniyyətin və həyatın bütün əsas sahələrində fəal iştirak edir, reallığı qavrama və anlama prosesində hər zaman mövcud olur. dilçilərin qeyd etdiyi kimi, “yuxarıda göstərilən konsepsiyaya görə, dil, dünyanın ilkin konseptualizasiyasının ümumi formasıdır, dünyanın təbiətindəki qeyri-şüuri, təsadüfi biliklərin ifadəçisi və qoruyucusudur, eyni zamanda insan həyatında sosial əhəmiyyətli hadisələrin tarixi yaddaşdır. Beləliklə, dil mədəniyyətin güzgüsüdür, keçmiş mədəniyyətlərin üzü, intuisiyaları və dünyabaxışlarının kateqoriyalarını əks etdirir” (Постовалова, 1999: 30). Müasir dilçilikdə linqvokulturologiyanın belə bir tərifli formalaşmışdır: linqvokulturologiya canlı dildə maddi və mənəvi mədəniyyətin həyata keçirilməsi proseslərini və nəticələrini, dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsini öyrənən elmi sahədir. Linqvokulturologiyaya etnolinqvistikanın bir istiqaməti kimi də yanaşırlar. Amma linqvokulturologiyanın özünəməxsusluğu ondadır ki, o, dil və mədəniyyət arasındakı əlaqələri sinxron perspektivdən nəzərdən keçirir və yalnız qeyri-bərabər vahidlərlə məhdudlaşmır.

Beləliklə, linqvokulturologiya kulturologiya, linqvodiyaşünaslıq, etnolinqvistika, sosiolinqvistika kimi bir sıra əlaqəli elmlərin “kəsişməsində” yaranmışdır və onlarla sıx qarşılıqlı əlaqə saxlayır, amma onlarla müqayisədə özünəməxsusluğu və integrativ təhlil aspektinə malikdir. Linqvokulturologiya - sintez tipli kompleks elmi sahədir, mədəniyyət və dilin qarşılıqlı əlaqəsini və qarşılıqlı təsirini öyrənir və bu prosesi dil və qeyri-dil məzmununun vahid strukturu kimi sistemli metodlarla əks etdirir, müasir prioritetlərə və mədəniyyət quruculuğu, normalar sistemi və ümumbəşəri dəyərlər istiqamətində yönəlir.

Etnomədəniyyətin özünəməxsusluqlarının şərhini linqvokulturologiya aspektindən tədqiq olunan obyektlərin və hadisələrin obrazlarının əks olunduğu sözlərdə axtarmaq lazımdır, çünki məhz söz hərəkətdən doğur və onun gizli enerjisini və mədəni fəaliyyətin potensial modelini daşıyır. Mədəniyyətlə işarələnmiş söz vasitəsilə insanın yaşadığı koordinat sistemi müəyyənləşdirilir, burada dünya obrazı formalaşır və bu, etnomədəniyyətin əsas tərkib hissəsidir (Лурье, 1997: 221). Sözün səs və ya qrafik materiallığının arxasında konkret bir etnokültürün dünyasından canlı obrazın fraqmenti dayanır. Mənalara sistemliliyi isə mədəniyyətin öz sistemliliyinin, orada formalaşan dünya obrazının strukturunun əksidir (Алефиренко, 2010: 21). Linqvokulturologiya və kognitiv dilçiliyin qarşılıqlı əlaqəsi, mədəniyyətin ən dərin guşələrindən birini açır, dil şüuru, bu olmadan dili tam mənimsəmək mümkün deyil. Beləliklə, söylənilənləri ümumiləşdirərək qeyd edək ki, linqvokulturologiya dil və mədəniyyət haqqında elmi-mədəni düşüncənin yeni tədqiqat paradigmasıdır. O, tədqiqat sahəsini sadəcə genişləndirmir, həm də onun imkanlarını daha dərinə və çoxşaxəli şəkildə başa düşməyə imkan verir. Bu baxımdan, linqvodiyaşünaslıq linqvokulturologiyanın əlavə sahəsi kimi öyrənilə bilər.

Nəticə. Beləliklə, söylənilənlərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, linqvokulturologiya, dilin və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqədə olduğunu və bir-birinə necə təsir göstərdiyini öyrənən mühüm bir dilçilik sahəsidir. Bəllidir ki, dil hər zaman yalnız bir ünsiyyət vasitəsi olmayıb, həm də bir xalqın kimliyini, mədəniyyətini və dəyərlərini əks etdirən bir vasitədir. Hər bir dil, onun daşıyıcılarının malik olduğu mədəniyyətin təzahürüdür və bu da öz növbəsində, cəmiyyətin sosial və tarixi inkişafının göstəricisidir. Dilin mədəniyyətlə necə əlaqəli olduğu, mədəniyyətlərarası kommunikasiya və ictimai-sosial dəyişikliklər üzərindəki təsirini daha yaxşı başa düşmək üçün linqvokulturologiya əhəmiyyətli bir sahə hesab olunur. Linqvokulturologiya bütün söylənilənləri - dilin və mədəniyyətin qarşılıqlı inkişafını, dəyişməsinə və bir-birinə təsirini anlamağa kömək edir.

ƏDƏBİYYAT

Алефиренко Н.Ф. (2010). Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. М.: Флинта: Наука, - 214 с.

Лурье, С.В. (1997). Историческая этнология. М.: Аспект Пресс. - 448 с.

Постовалова, В. (1999). Лингвокультурология в свете антропоцентрической парадигмы. К проблеме оснований и границ современной фразеологии // Фразеология в контексте культуры. - с. 30.

Мехрибан Джавадова

О ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

АННОТАЦИЯ

Лингвокультурология — это область лингвистики, изучающая взаимосвязь языка и культуры. Эта наука исследует, что язык не только является средством общения, но также отражает культуру, социальные структуры и мировоззрение народа, а также изучает, как это происходит. Является очевидным, что язык — это средство коммуникации, которое включает в себя традиции, ценности и мировоззрение общества. Уникальные особенности языка того или иного народа всегда определяют его национальную и этническую идентичность, а также формируют социальные отношения.

Лингвокультурология, в свою очередь, включает несколько направлений, основными темами которых являются, конечно, связь языка с культурой и его отношение к ней, функция языка в формировании идентичности и социального статуса, межкультурная коммуникация и вопросы перевода. Связь языка с культурой проявляется на различных уровнях, и среди них выражения и поговорки занимают важное место, показывая, как язык отражает культуру. Кроме того, важной темой лингвокультурологии является то, как язык адаптируется к социальным изменениям, появление новых слов и выражений, а также использование языка различными социальными группами. Исходя из этого, можно отметить, что лингвокультурология изучает, как язык чувствительно реагирует на изменения в обществе, как он связан с этими изменениями, а также как должны передаваться важные культурные концепции для правильного осуществления межкультурной коммуникации.

Таким образом, можно сказать, что лингвокультурология — это наука, изучающая не только язык как средство общения, но и его отражение культуры, а также его важную роль в формировании социальных отношений. Эта область помогает понять взаимосвязь языка и культуры и предоставляет пути для более правильного и точного подхода к вопросам межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: лингвокультурология, язык и культура, межкультурная коммуникация, социальные изменения, идентичность, культурные коды

Mehriban Javadova

ON THE THEORETICAL ASPECTS OF LINGUOCULTUROLOGY

ANNOTATION

Linguoculturology is a branch of linguistics that studies the interaction between language and culture. This field of science examines that language is not only a means of communication but also reflects the culture, social structures, and worldview of a people, and investigates how this happens. It is evident that language is a means of communication that includes the traditions, values, and worldview of society. The unique characteristics of the language of any given people always define their national and ethnic identity and shape social relations.

Linguoculturology, in turn, covers several directions, with the main topics including, of course, the relationship between language and culture, language's role in shaping identity and determining social status, intercultural communication, and issues of translation. The relationship between language and culture manifests itself at various levels, and among them, expressions and idioms occupy a leading place, showing how language reflects culture. Additionally, an important area of linguoculturology is how language adapts to social changes, the emergence of new words and expressions, and how language is used by different social groups. From this perspective, it can be noted that linguoculturology examines how language sensitively responds to changes in society, how it relates to these changes, and also how important cultural concepts should be transmitted for the proper implementation of intercultural communication.

Therefore, it can be said that linguoculturology is a field of science that studies not only language as a means of communication but also its reflection of culture, and its important role in forming social relations. This field helps to understand the relationship between language and culture and provides ways for a more accurate and precise approach to intercultural communication issues.

Keywords: linguoculturology, language and culture, intercultural communication, social changes, identity, cultural codes

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Afaq Ramazanlı